

UOT 621.396.97

<https://doi.org/10.30546/678209.2025.01.026>

RADİOLOKASIYA SİSTEMLƏRİNDƏ XƏTTİ-TEZLİK MODULYASIYALI SİQNALLARIN FORMALAŞDIRMA ÜSULLARI

¹Abduləliyev Aləm Eldar oğlu, ²İsmayılov Zəfər Ələsgər oğlu

Azərbaycan Texniki Universiteti

abdulalizade@mail.ru; zafar.aleskeroqlu@mail.ru

Xülasə. Məqalədə müasir radiotexniki sistemlərdə, o cümlədən radiolokasiya sistemlərində geniş istifadə olunan xətti-tezlik modulyasiyalı siqnalın formalaşdırılması qurğularının qurulma xüsusiyyətləri nəzərdən keçirilmişdir.

Açar sözlər: radiotexniki sistemlər, radiolokasiya sistemləri, xətti-tezlik modulyasiyalı siqnal, formalaşdırıcı qurğu, dispersiyalı ləngitmə xətti.

Giriş. Son illərdə radioelektronikanın inkişafı ilə əlaqədar mürəkkəb siqnallar nəzəriyyəsinin və formalaşdırma texnikasının inkişafında da mühüm nəticələr əldə olunmuşdur. Mürəkkəb siqnalların bir növü kimi tezlik modulyasiyalı siqnalların göstərmək olar ki, onlardan hazırda radiolokasiyada, radiorabitədə, radionaviqasiyada və s. bu kimi sahələrdə geniş istifadə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, mürəkkəb siqnal kimi ilkin olaraq xətti-tezlik modulyasiyalı (XTM) siqnallardan istifadə olunmağa başlanmışdır ki, onların əsas üstün cəhəti böyük tezlik zolağı və geniş müddət intervalını təmin edə bilməsidir. Tezlik modulyasiyalı (TM) siqnalların formalaşdırılması üçün istifadə olunan texniki vasitələrin qurulmasına çoxlu sayda elmi işlərin həsr olunmasına baxmayaraq, qeyd etmək lazımdır ki, bu işlərdə TM siqnalların formalaşdırılması üçün müasir dövrdə istifadə olunan texniki vasitələrin təsviri kifayət deyildir. Bu baxımdan XTM-li siqnalları formalaşdıran qurğuların və yaxud texniki vasitələrin nəzərdən keçirilməsinə ehtiyac var.

XTM-li siqnallar formalaşdırılması zamanı onlara qoyulan (verilən) tələblərdən və reallaşdırmanın dəqiqliyinə olan tələblərdən (tələblərin müxtəlifliyindən) asılı olaraq müxtəlif qurğulardan istifadə olunur. Bu qurğulara misal olaraq passiv dispersiyalı ləngitmə xəttini, idarə olunan avtogeneratoru, bir neçə avtomatik tezlik köklənmə sisteminə malik olan çox dəqiq sintezatorları və s. göstərmək olar [1, 3].

Buna görə də göstərilən qurğuların nəzəriyyələrinin və eksperimental tədqiqatlarının nəzərdən keçirilərək ümumiləşdirilməsi mürəkkəb siqnalların formalaşdırılma xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə, mürəkkəb siqnallara olan tələblərin seçilməsinə imkan yaradır. Bundan əlavə qeyd olunan amillərin siqnalların gücləndirilməsi zamanı baş verən təhriflərə və antenaların şüalandırması zamanı yaranan təhriflərə təsiri də müəyyənləşdirilə bilər. Bu səbəbdən xətti-tezlik modulyasiyalı siqnalların generasiya olunması (yaradılması) və sintezi məsələləri radiotexniki sistemlərin qurulmasında aktual məsələdir.

XTM-li siqnallar radiotexnikanın bütün sahələrində tətbiq oluna bilərlər. Məqalədə xətti-tezlik modulyasiyalı siqnalların radiolokasiya sistemlərində tətbiqi nəzərdən keçirilmişdir. Məlumdur ki, hazırda radiolokasiya sistemlərinin tətbiq sahəsi çox geniş olub, hərbi sahələri, mülki məqsədləri və kosmiksahənin tədqiqatını əhatə edir. Radiolokasiya sistemlərinin vəzifəsindən asılı olaraq onlarda fasiləsiz və impuls şüalandırmalarından istifadə olunur. Məqalədə tezlik modulyasiyalı impuls siqnallarla işləyən radiolokasiya sistemlərində XTM-li siqnalların formalaşdırılması məsələləri araşdırılmışdır.

Mürəkkəb siqnallara aid olunan XTM-li siqnallarda da radiosiqnalın parametri impuls

müddətində və yaxud təkrar olunma periodunda müəyyən olunmuş qanunla dəyişir. Bu siqnalların bazasının dəyişmə intervalı çox genişdir. Siqnalın bazasını aşağıdakı kimi təyin etmək olar:

$$B = T \cdot \Delta f$$

burada T - impulsun davam etmə müddəti; Δf - tezliyin dəyişməsidir (deviasiyası).

Siqnalın bazasının seçilməsi onun vəzifəsindən asılı olaraq təyin olunur. Qeyd olunduğu kimi XTM-li siqnallar texnikanın bir çox sahələrində istifadə oluna bilər və bu sahələrdən demək olar ki, ən əsası radiolokasiya sistemləridir. XTM-li siqnalların radiolokasiya sistemlərində tətbiq olunması məsafəyə (uzaqlığa) və sürətin təyin olunmasına görə həlletmə qabiliyyətlərinin yüksək qiymətlərini təmin etməyə imkan verir. XTM-li siqnallarda tezlik deviasiyasının böyük qiymətlərinin təmin olunması və bir tezlikdən başqa tezliyə keçidin yüksək sürətlə aparılmasının mümkün olması radiolokasiya sistemlərinin keyfiyyət göstəricilərini nəzərə çarpan dərəcədə artırmağa (yaxşılaşdırmağa) imkan verir. XTM-li siqnallarda tezlik deviasiyasının 1000 MHzs və daha böyük qiymətinin təmin olunması uyğun olaraq siqnalın bazasının yüksək olmasını təmin edir. Siqnalın bazası isə siqnalın praktik reallaşmasında, siqnalın formalaşdırılmasında və emalında dəqiqliyi təmin edən əsas amil hesab olunur. Radiolokasiya sistemləri nəzərdən keçirilən halda qeyd etmək olar ki, siqnalın bazası artdıqca onun informasiya daşıma xüsusiyyəti də artır. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, siqnalın bazasının artırılması onun tələb olunan dəqiqliklə reallaşdırılmasını mürəkkəbləşdirir. Buna baxmayaraq XTM-li siqnalların tətbiq olunmasının üstün cəhətlərini nəzərə alaraq bu siqnalların reallaşdırılmasının üsullarını araşdırmaq məqsədə uyğundur.

XTM-li siqnalların formalaşdırıcı qurğularını seçən zaman tələb olunan tezlik deviasiyası qanununun təmin olunma dəqiqliyini ətraflı surətdə nəzərdən keçirmək lazımdır. Bu məqsədlə XTM-li siqnalı formalaşdırıcı qurğunun çıxışında gərginliyin ani qiymətinin ifadəsini yazaq:

$$U(t) = U \cos[\omega_0 t + 0,5\beta_0 t^2 + \vartheta(t)], \quad |t| \leq 0,5T$$

Bu ifadədən siqnalın digər parametrlərini təyin etmək olar:

– siqnalın tam fazası

$$F(t) = \omega_0 t + 0,5\beta_0 t^2 + \vartheta(t)$$

$\vartheta(t)$ - fazanın cari dəyişməsidir.

– siqnalın tezliyi

$$\omega(t) = \omega_0 + \beta_0 t + \eta(t)$$

$\eta(t)$ - tezliyin cari dəyişməsidir.

– tezlik modulyasiyasının sürəti

$$\beta(t) = \omega_0 + \delta(t)$$

– $\delta(t)$ - tezlik modulyasiyasının sürətinin dəyişməsi.

XTM-li siqnalın formalaşdırılmasının dəqiqliyini $\nu(t)$, $\eta(t)$ və $\delta(t)$ funksiyaları ilə və yaxud həmən funksiyalardan hər hansı biri ilə qiymətləndirilməsi mümkündür. Funksiyanın seçilməsi baxılan halda (istifadə olunan sistemdə) onlardan hansının daha vacib olduğu və yaxud onlardan hansının ölçülməsinin mümkün olmasıdır.

Qeyd etmək olar ki, $\nu(t)$, $\eta(t)$ və $\delta(t)$ funksiyalarının konkret formaları müxtəlifdir və buna görə onların modulyasiya müddətində verilmiş qanundan mütləq maksimum sürüşməsi (dəyişməsi) qiymətlərindən istifadə etmək daha məqsədə uyğundur. Bu qiymətləri aşağıdakı

kimi yazmaq olar:

$v_m = \max[v(t)]$ - fazanın maksimal sürüşməsidir;

$\eta_m = \max[\eta(t)] / 2\pi\Delta f$ – tezliyin maksimal sürüşməsidir;

$\beta_m = \max[\delta(t)] / \beta_0$ – modulyasiya sürətinin maksimal sürüşməsidir.

Siqnalın formalaşdırılmasının dəqiqliyinin tam xarakterizə olunması üçün integral kvadratik qiymətləndirmədən istifadə etmək olar:

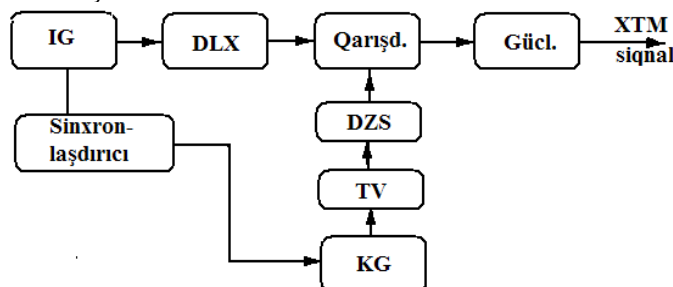
$$I_w = \frac{1}{T} \int_{-0.5T}^{0.5T} w^2 dt$$

Bu ifadədə w işarəsi altında $v(t), \eta(t)$ və yaxud $\eta(t)$ funksiyalarından hər hansı biri nəzərdə tutulur. XTM-li siqnalın xarakteristikalarının seçilməsi, xarakteristikalar ilə radiotexniki sistemin (baxılan halda radiolokasiya sisteminin) yerinə yetirilməli olduğu vəzifələr arasındakı asılılığı təyin etməklə müəyyənləşdirilir. XTM-li siqnalların xarakteristikalarının seçilməsi zamanı bu siqnalın formalaşdırılma üsulları və qurğuları da nəzərdən keçirilməlidir. XTM-li siqnalın alınmasının əsas üsulu avtogeneratorun tezliyinin gərginliklə idarə olunması üsuludur ki, ondan demək olar ki, ən aşağı tezliklərdən başlamış optik diapazona qədər olan tezlik intervalında istifadə etmək mümkündür.

XTM-li siqnalın formalaşdırılma qurğuları iki üsulla qurla bilər:

- passiv XTM-li siqnal formalaşdırıcı qurğular;
- aktiv XTM-li siqnal formalaşdırıcı qurğular.

Məqalənin həcmi məhdudluğuna görə passiv XTM-li siqnal formalaşdırıcı qurğuların qurulma prinsipini nəzərdən keçirək:

Şəkil 1. XTM–li siqnalın passiv üsulla formalaşdırılmasının struktur sxemi

Passiv üsulla XTM-li siqnalın alınması üçün qeyd olunan üsullardan istifadə etmək mümkündür:

- pyezodielektrik lövhə üzərində qurulmuş dispersiyalı ləngitmə xəttləri;
- pyezodielektrik və yaxud dielektrik lövhə üzərində yerləşdirilmiş əksedirici barmaqlıqlardan (qəfəslərdən) ibarət dispersiyalı ləngitmə xəttləri.

Passiv üsulla XTM-li siqnalın alınması üçün istifadə olunan qurğunun struktur sxemi şəkil 1-də göstərilmişdir. Qurğunun əsas elementi dispersiyalı ləngitmə xəttidir. Dispersiyalı ləngitmə xətti pyezodielektrik lövhə (zolaq) üzərində hazırlanır və onda qarşılıqlı-çubuq çeviriciləri vasitəsilə səthi-akustik dalğalar (SAD) oyadılır (yaradılır). Dispersiyalı ləngitmə xəttinin konstruksiya edilməsi zamanı müəyyən çətinliklər yaranır ki, onların səbəbi çeviricilərin hazırlanma dəqiqliyinin aşağı olması və bunun nəticəsində həcmi dalğaların yaranması (generasiya olunması), lövhənin kənarlarından və çubuqlarından əks olunmaların baş verməsidir. Göstərilən amillərin təsirindən formalaşdırılan siqnalın bazasının maksimal

qiyməti, mərkəzi tezliyi və zolağının eni məhdudlanır.

Dispersiyalı ləngitmə xəttinin ikinci növü (tipi) kimi əksətdirici barmaqlıqlı (qəfəsli) dispersiyalı ləngitmə xətlərindən istifadə olunur. Bu ləngimə xətləri pyezodielektrik (pyezodielektrik olmayan dielektrik də ola bilər) lövhə üzərində çəkilmiş çərtmələr və yaxud cızıqlar şəklində olan əksətdirici barmaqlıqlardan ibarətdir. Bu dispersiyalı ləngitmə xətlərində hazırlanma nöqsanlarının təsiri daha az hiss olunur. əks etdirici barmaqlardan (qəfəslərdən) əks olunmalar nəticəsində yaranan faza sürüşmələrini (meyllənmələri) kompensasiya etmək üçün SAD-n yayılma istiqamətində profiləşdirilmiş nazik metal zolaq (plyonka) yerləşdirilir.

İmpuls generatorundan alınan impulsar diskret ləngitmə xətlərinə verilir və xətt vasitəsilə SAD-a çevrilirlər. Impuls generatoru sinxronlaşdırıcı qurğu eyni zamanda mərkəzi tezliyi yaradan generatorun da işini idarə edir. Mərkəzi və yaxud modullanan tezliyin yüksək stabilliyini təmin etmək üçün kvars stabilləşdirilməli avtogeneratordan istifadə olunur. Kvars stabilləşdirilməli avtogeneratorun tezliyi nisbətən kiçik olub onlarla meqahers ola bilər. Bu tezliyi lazım olan qiymətə çatdırmaq üçün tezlik vurucu pilləsindən istifadə olunur. Tələb olunan tezliyi almaq üçün tezlik vurucusunun çıxışına dar zolaq süzgəci qoşulur.

Mövzunun aktuallığı. Xətti - tezlik modulyasiyalı siqnallardan hazırda hərbi və mülki sahələrdə geniş istifadə olunduğu üçün XTM-li siqnalların formalaşdırma üsullarının araşdırılması və daha effektiv üsulun təyin olunması aktual məsələdir.

Tədqiqatın məqsədi. Xətti-tezlik modulyasiyalı siqnalların alınmasının daha effektiv üsulunun təyin olunması.

Tədqiqatın obyektı. Xətti-tezlik modulyasiyalı siqnallar formalaşdırıcı qurğular.

Tədqiqatın metodu. Xətti-tezlik modulyasiyalı siqnalların xarakteristikalarının seçilməsi və onlar ilə konkret radiotexniki sistemlərin vəzifələri arasındakı asılılığı müəyyən etmək. Bu məsələnin həlli üçün xətti-tezlik modulyasiyalı siqnalların formalaşdırılma üsulları və qurğuları nəzərdən keçirilir. Ən aşağı tezliklərdən başlamış optik diopazona qədər olan geniş diopazonda istifadə oluna bilən tezliyi gərginliklə idarə olunan avtogeneratorların qurulma üsulları araşdırılır. Bu məqsədlə passiv və aktiv XTM-li siqnal formalaşdırıcı qurğular araşdırılmışdır. Konkret olaraq dispersiyalı ləngitmə xətlərinə malik formalaşdırıcı qurğu nəzərdən keçirilmişdir.

Materiallar və müzakirələr

Aparılan müzakirələr nəticəsində müəyyənəşdirilmişdir ki, xətti-tezlik modulyasiyalı siqnalların alınması üçün pyezodielektrik lövhə üzərində qurulmuş dispersiyalı ləngitmə xəttindən və pyezodielektrik lövhə üzərində yerləşdirilmiş əksətdirici barmaqlardan ibarət dispersiyalı ləngitmə xəttindən istifadə etmək mümkündür. Pyezodielektrik lövhə üzərində qurulmuş dispersiyalı ləngitmə xətti nöqsanlara malik olduğu üçün əksətdirici barmaqlıqlı dispersiyalı ləngitmə xətti daha çox istifadə olunur.

Nəticə: Məqalədə əsas diqqət tezlik modulyasiyalı impuls siqnallarının formalaşdırılmasına yönəldilmişdir. Məlumdur ki, tezlik modulyasiyalı impuls siqnallarında siqnalın tezlik zolağının impulsun davam etmə müddətinə olan hasilinin qiyməti çox geniş intervalda dəyişə bilər. Dəyişmə intervalı vahiddən başlamış on minlərlə olan qiyməti əhatə edir. Müəyyən olunmuşdur ki, nisbi tezlik dəyişməsi siqnalın bazası ilə tərs mütənəsibdir və bazası kiçik olan siqnalları daha sadə üsullarla reallaşdırmaq mümkündür. Bundan fərqli olaraq bazası böyük olan siqnalları reallaşdırmaq üçün daha mürəkkəb qurğulardan istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin yeniliyi. Modullanan tezliyin yüksək stabilliyini təmin etmək üçün

formalaşdırıcı qurğuda parametrik stabilləşdirməli kvarts rezonatorlu avtogeneratorun istifadə olunması nəzərdə tutulur.

Tədqiqat işinin tətbiqi əhəmiyyəti. Xətti-tezlik modulyasiyalı siqnalların formalaşdırılmasında baxılan üsulun istifadə olunması tezlik diapozonundan daha effektiv istifadə etməyə imkan verir.

Tədqiqat işinin iqtisadi səmərəsi. Tezlik diapozonundan effektiv istifadə olunması müəyyən tezlik zolağının boşalmasına imkan yaradır ki, həmən zolaqdan başqa radiotexniki sistemlər üçün istifadə etmək olar. Bu isə öz növbəsində müəyyən iqtisadi səmərəyə səbəb ola bilər. Qeyd etmək lazımdır ki, bu hesablama bir çox amillərdən asılı olduğu üçün aparılmamışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. İsmayılov, Z.Ə., Abduləliyev, A.E., Nəsirov, Q.Ə. Gəmi radiolokasiya siqnallarının sintezolunma xüsusiyyətləri / ADDA. "Su nəqliyyatı problemləri", XII Beynəlxalq ETK, Bakı 2017, səh. 117-121.
2. Карташкин, А.С. Авиационные радиосистемы, М. Радио Софт. 2006. 304с.
3. Варакин, Л.Е. Системы связи с шумоподобными сигналами. М. Радио и связь, 1985. 384с.

Формирование сигналов с линейно-частотной модуляцией в РЛС

Абдулалиев А.Е., Исмаилов З.А.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены вопросы формирования линейно-частотно модулированных сигналов, которые широко используются (применяются) в современных радиотехнических системах, в том числе и в радиолокационных системах.

Ключевые слова: радиотехнические системы, радиолокационная система, линейно-частотно модулированный сигнал, устройства формирования, дисперсионная линия задержки.

Formation of signals with linear-frequency modulation in RLS

Abdulaliev A.E., Ismailov Z.A.

SUMMARY

The article deals with the formation of linear-frequency modulation signals, which are widely used in modern radio systems, including radar systems.

Key words: radio technical systems, radar systems, linear frequency modulation signal, former, dispersion delay line.

Redaksiyaya daxil olma 15.05.2024

Çapa qəbul olunma 12.12.2024

